

DÉKÁNY ISTVÁN

A TÁRSADALMI FELEMELKEDÉS PROBLÉMÁJA.

(Ismeretszociológia és társadalombölcselet.)

Mindinkább feltűnő erővel foglalkoztatja az újabb társadalombölcseletet: hogyan van az, hogy tömegek a társadalom legfelsőbb ideálját a *szabadság* eszméjében látják, de egyúttal az *egyenlőség* követelésében is, holott a szabadság és az egyenlőség eszméi homlokegyenest ellenkeznek egymással. Lehet-e ily szöges ellentétben álló eszmepár ideálja a társadalom szerkezetének?

Azok az eszmék meglehetősen homályosak; honnan van mozgató erejük? Ha jelszavak volnának csupán, minő valóságos törekvések állnak mögöttük és hevítik a képzeletet? Vizsgálódásaink mindaddig nem juthattak kielégítő eredményre, amíg arra a tényállásra nem jutottunk, hogy az említett társadalomszerkezeti eszmék nem végsők, nem általánosak, hanem *egyes* felemelkedésre hajló rétegek törekvéseinek kifejezői. De mik ezek a «felemelkedő» fokozatok a társadalomban? Vannak-e egyáltalában «fokozatok», amelyekben együttes felemelkedési iránt van? És mi az, hogy «fent» van egy réteg, s más, feléje törő réteg «felfelé» törekszik? Spann rámutatott,¹ hogy a demokratikus -liberális korban az egyenlőség lett a társadalom elve, rétegek értékét, «rangját» eltörölték, de a rangértékelés csak eltolódott az állam által nem érintett szellemi élet körébe. Az állam negative végzett a társadalomellenességgel, a nem-értékkel szemben végre is sokféle módon ismét teremtettek «értékcsoportokat» Rétegek «rangja» eltörülhetetlenek bizonyult, továbbá nagysúlyúvá vált ma a társadalmi rétegződés.

állandóan jelentkező kérdés a társadalmi «osztályok»¹ téves megítélése, mely egyes osztályok létjogának tagadásáig megy. Egyik «osztály» a másikkal szemben «külső értékbírálatot» gyakorol azon az alapon, hogy mindenik réteg a maga életformáit képzeli egyedül lehetségesnek vagy normálisnak, több társadalmi funkciót pedig, mely más rétegben kiemelkedő feladat, merőben félreismer. Végre is egyoldalú elképzelések folytán a modern társadalom meglepően gazdag hangszere helyébe egy kezdetleges egyhúrú hangszert: «egyosztályú társadalmat»² akarnak iktatni. Az ily bírálatok heve közismert, hiszen a marxizmus az összes felsőbb rétegeket «kizsákmányolónak» mondja. A szovjet pedig minden társadalmi funkciót «termelő», gazdasági funkciónak vesz, s ez egyetlen életforma érdekében tirannizáló mozgalmat fejt ki.

Bízást el lehet mondani, hogy lassan-lassan eltorzul a társadalom össz-képe, legalább is 60-70 éve egyre zavarosabbá válik. Régebben, mondjuk Riehl idejében,³ még volt bizonyos egyöntetű kép, de már az újabb szerkezeti rajzokban előtérbe nyomul a szocialista bírálat, – még Sombartnál is⁴ – kítűnik, mennyire nehéz ma már rétegeket «belülről» nézni és megítélni. A társadalmi pozíciók kérdésének elfogulatlan elemzése ritka.

Még aránylag elfogulatlan az amerikai társadalomtudományi irodalom és nem kifejezetten kritizáló a rétegeket illetően. Itt is megindult a rétegek lét jogának bírálata, hol felfelé bizalmatlan magatartással,⁵ hol lefelé, roppant gyanakvás kifejezésével.⁶

A lényeg ez: a rétegek rajza nem tudja megelőzni azok kritikáját. Számunkra problémakeltő volt az, hogy eddigelé

¹ V. ö. e fogalom szétfolyóságára nézve: *A társadalmi osztály jelene és jövője* c. tanulmányt. Budapesti Szemle, 1928.

² Marx kifejezésével: *Klassenlose Gesellschaft*.

³ V. ö. *Die bürgerliche Gesellschaft*, 1851, mely ma is használható képet nyújt, s a tudományos irodalomban állandóan figyelembe veszik.

⁴ Különösen jellemző a *Die deutsche Volkswirtschaften* adott kép, a «feudálisokról», avagy *Der Bourgeois*. 1913. (A proletariátus. M. ford. Vezensyi B. sikerült kép.)

⁵ Veblen: *Theory of the leisure class*.

⁶ V. ö. Lothrop Stoddard: *Revolt against civilization*. M. ford. 1930.

nem vizsgálták, minő felemelkedési vágy fűti a rétegek megítélését és rajzát.

Kérdésünk egy harmadik szempontból is fontossá válik: «ismeretszociológiai» szempontból. Tanulmányunk végcélja ezen a téren van: az eszmék társadalmilag «hol» erednek és érvényesülnek.

1. Az ismeretszociológiai kiindulás; a főlemelkedés problémájának háttere.

Minden társadalmi megismerést az tesz lehetővé, hogy magunk is tagjai vagyunk a társadalomnak,¹ és ennek valamely pontjáról tekintünk reá. Minden társadalommegismerő valaminő réteghellyel kapcsolatban ismeri meg tárgyát. A társadalomtudományi ismeret keletkezése, kiindulási alapja: egy réteghelyzet, maga is a legérdekesebb szociológiai kérdések egyike. Nem lévén lehetséges az, hogy valaki merőben kívül legyen a társadalmon, a társadalmi megismerésnél mindig ki kell nyomoznunk a réteghelyzetet. De eleve hangsúlyozzuk is, hogy a réteghelyzet nem valami fátum,² amely az egész társadalomszemléletet megszabja, s már eleve bizonyos torzító tragikumot hordoz az egészre vonatkozólag.

A rétegek állandók vagy mozgók. A társadalom képe egészen más lesz a kétféle réteghelyzet szerint. Már azért is ki kell fejtenünk a felemelkedő rétegek sajátosságait, hogy lássuk, minő átstilizálódás jő létre a társadalom képén a felemelkedésre irányuló igények behatása alatt.

Feladatunk megoldásának ma legnagyobb nehézsége, hogy nincs elméleti szociológiai irodalma. Egy többé-kevésbé rendszeres munkára találtam, a szentpétervári egyetem egykori tanára, Piritim Sorokin, ki ma a new-yorki Harvard egyetemen működik, írt a felemelkedésről legutóbb (*Social mobility*, 1927.), nagy adathalmaz mögött azonban nincs ismeretszociológiai szempont, nem vizsgálja a főlemelkedés lelki rugóit, lélektani szempontjai tulajdonképp nincsenek. De a társadalombölcseleti kérdés sem érdekli, úgy hogy ép a

¹ V. o. *A társadalom megismerése*. Budapesti Szemle, 1926.

² Ilyennek jelentkezik a német ismeretszociológiában.

mi szempontunkból nem nyertünk ezzel a munkával. Az Egyesült Államokban él a leginkább egyenlőségimádó nép, mégis itt lendül föl a társadalmi hierarchia kutatása, olykor sajátos ellentétben az átlagos közvéleménnyel, ami megnyugtató, hiszen ez ott független társadalomtudomány mellett bizonyít.

Európában másképp áll a helyzet, és jól megérthető, miért volt fényes» kérdés a fölemelkedés kérdése, s miért késett e probléma a társadalomtudományban. Ez a késési ok maga jellemző tényállásra mutat. Elsőrendű ok maga az égalitarizmus. Másfélszázada oly társadalmi felfogás közepett élünk és vizsgálódunk, amely a legtermészetesebb fejleménynek hirdeti a növekvő társadalmi egyenlőséget,¹ s az egyenlőtlenség – a fent és lent – eseteit feltétlenül a múlt csöke vényeinek tekinti, holott mindenütt a munkamegosztás, specializálódás, differenciálódás a jelszó. A «fölemelkedés» csak egyszerű eltolódás, nincs fent és lent.

A demokratizmus is erős csapást mért a fölemelkedés kérdésének felvetődésére. A társadalmi felemelkedés egyben alárendelődésre, vezetői helyzetre irányul, a demokrácia pedig azon meggyőződés légkörében él, hogy nem azok vezetnek, akik «fent» vannak, hanem végre is azok, akik alul lévén, tömegükkel eldöntik a szavazás sorsát. Sokan azt hiszik, hogy a társadalmi függőleges tagozódás tényeinek és értékeinek fessegetése tulajdonkép antidemokratikus célzatból ered. A fölemelkedés és függőleges tagozódásban rejlő értékvonatkozások nem tekinthetők állandóaknak és igazolhatóknak, azok esetlegességek. A valódi ösdemokratikus elmélet szerint senki sem *emelkedik* fel, hanem fölemeltek a nép, a communis opinio által. A vezető is csupán «megbízatást» nyert; az alulról nyert «mandátum»-nak szociológiailag kezdetleges formulája ép a kérdés lényegét takarja el és el is napolja.

Hátráltatólag hatott a fölemelkedés kérdésének feltárlására a liberalizmus is, mely egyszerű szabad verseny mechanizmus érvényre juttatásában fedezi fel a normális fejlődés alapvonalát. A versenyben győztes a maga ereje jogán

¹ V. ö. Ch. Bouglé: *Les idées égalitaires*. 1899.

emelkedik fel oda, ahova akar és tud. A pálya végcélja, egy vezetői helyzet, nem lehet érdemleges értékprobléma a liberális társadalomszemlélet számára. A szabadelvűség, mely az erők versenyére épít, társadalmi naturalizmust jelent. Minden egyszerűen erők versenyének eredménye, a vezetés is, minden pozíció az s verseny veszi támadás alá is. Minden pozíció ezzel múltó erőösszetevődés, átmeneti tény jelzője. Abban az egyetemes zűrzavarban, melyet a szabad verseny egyetemes rendszere jelent, nincs szó sem a fölemelkedés állandó tényezőiről, sem specifikus lét jogáról, minden viszonylagos, pillanatnyi erőhelyzetektől függő. Önálló «jelentése» a pozíciónak társadalmi téren így nem is lehet.

A szabadverseny elve továbbá individualisztikus társadalomszemléletre vezet; az egyesek azok, akik emelkednek szabadon, a réteghelyzet nem probléma. A társadalmat atomizálják. Az egyes emberek felszálló áramlatai kollektíve nem is szolgálnak vizsgálat tárgyául.

Végre nem is a vizsgálatot, hanem magát a nagysúlyú problémát a liberalizmusnak köszönhetjük: ez indította meg a fölemelkedő tömeghullámot, általában a mobilizmus áramát. A modern társadalom mozgásban van,¹ a sűrű eltolódások jellemzik. Függőleges értelemben kétféle mozgalom van: csoportos és egyénekenkénti; ez utóbbi – már Dumont elnevezte – a «társadalmi kapillaritás» jelensége. Társadalmunk olyannyira atomizált, hogy a kapilláris fölemelkedés az uralkodó, s kivételes az oly helyzet, ahol nem egyénekenként s lépcsőnként folyik le a feljutás, hanem hirtelen és rétegszerű csoportban. Szovjetországban mégis egész réteg jutott fel, más rétegek tömegesen sülyedtek le egy idegenből szállított – nyugati városi tömegek köréből fakadt – forradalmi ideológia brutális receptjére. Még ha oly szerény társadalmi pozícióról volt is szó, minő az orosz tanítóké, fel-tűnő, mily tömeges a pusztulás, köztük széleskörű kivégzés pusztított.

A fölemelkedés és lesülyedés kérdésének vizsgálata a modern társadalomban azért is nehéz, mert észrevehetetlen

¹ V. o. *A közvélemény erővesztésének okai*. Budapesti Szemle, 1926.

egyes folyamatok hangzanak össze tömegmozgalommá. Mikor a nyugati társadalmi szerkezetből eltűntek azok a jogi korlátok, melyek a rendi társadalomban a felemelkedést – ellenkezőleg, mint hiszik – épen nem tették lehetetlenné, de bizonyos, hogy eléggé, helyenként túlságosan, mérsékelték, egyszerre feltűnő lett a carriére-ek sajátos eseteinek tömege: felemelkedési ugrás egy nemzedéken belül. De csak a kivételes eseteket ismerjük, a tömeges átlagot nem, s ez társadalomtörténeti szempontból igen kedvezőtlen körülmény.

Általánossá vált a fölemelkedési feszültség. Isméretszociológiailag¹ jelentős, hogy a társadalom egész szerkezetére vonatkozó eszmék fölemelkedési feszültség távlatát jelentik, így a demokrácia is, mely nem egy, hanem merőben más, többféle, politikai, népi-erkölcsi és attitűd-formai kérdés,² összes eszmecsatlósaival együtt kifejezetten egy fölemelkedési beállítottságú demokrácia gyanánt emelkedik ki. így mindenekelőtt a fölemelkedési feszültség lélektanát lesz érdemes megvilágítanunk.

2. A fölemelkedés lélektani háttere.

Első kérdésünk: minő fölemelkedési intenciók találhatóak fel? Intenciókon nem a tudott motívumokat, nem reflexiót értünk, az intenció mélyen hat, s tudatos motívummá nem igen tud világosodni. Második kérdésünk lesz: honnan erednek a motívumok a fölemelkedésre, minő itt a család és a szűkebb «helyi környezet» hatása? A fölemelkedés indítékai tehát általában kettősek, autonóm és heteronóm motívumok. Az utóbbiakban másféle a hajtóerő, az egyénekbe társaskörnyezetek oltják bele a fölemelkedés értékcsáláját, az előzőkben az egyén maga határozza el magát.

Kétségtelenül elsőrendű ösztönző a család. Ha kicsiny, erőteljesen támogat felfelé egy-két gyermeket, ha nagy, összefogó erővel, rendszeren a rokonság támogatásával együtt

¹ Ez új tanra v. ö. a Vierkandt-féle *Handwörterbuch der Soziologie* 1931. cikkét.

² E különböző demokráciafajokat (nem variánsok!) másutt tárgyaljuk.

nyomulnak felfelé. A nagy család és széleskörű rokonság összefogott, «protegáló» ereje közismert. A családi benső közösségnek elsőrendű hivatása az, hogy a felnövő családtag elé távlatot nyit, előkészít, hova törekedjék és *hogy* törekedjék, arra állandó gondja van. A családnak ez utóbbi, széleskörű, decentralizált hatásképessége igen jelentős, ami ott látszik meg, minő tehertétele lenne ez a kérdés egy összpontosított államhatalomnak, mely pályaválasztási tanács formájában is alig bírná a közületet ellátni. Ne velői apparátust épen nem tudna fenntartani: a család fölemelkedési távlatnyújtása és nevelés terén a leggazdaságosabb decentralizált megoldás. A szovjetnek kezdetben feltűnő családellenes politikája fontos funkciót iktatott ki, midőn hirdetni kezdte, hogy a család a magántulajdon szeretetének a fészke, tehát legyen a gyermek az iskoláé s az államé, hol a köztulajdon elvére tanítják. Eredménye a züllött gyermekek légiója lett, akik nem bírtak elhelyezkedni. Az egyoldalú állami szempont a régi török állam szelekciós rendszerében van meg, de bár ez kiválókép működött, egyoldalúan csak katonai szempontból lehetett meg a maga eredménye, maga a társadalom stagnálóvá lett. Ugyanilyen jelenség mutatkozik a szovjetben; a tömegek, melyek nagyipari üzemekben vagy állami farmokban helyezkednek el, szürke és differenciálatlan államgazdasági heloták. Azt emeljük ki itt, hogy míg az állammosított «útnak indítás» mindig tespedővé, mozgásképtelenné teszi a társadalmat, addig a nyugateurópai család típusnak különös eredménye az életbeindítottak rendkívüli változottságra való képessége. A szovjet-állam mint nevelés-gyár csak tömeglényt teremthet.

A nyugati műveltség az élethelyzeteknek gazdag elkülönülését teremti meg ép a család nagy szerepkörével; de nemcsak a család működik. Egyes «helyi körök» is kifejtenek helyi életfelfogásokban tetőződő nagy munkát arra nézve, hogy a feltörekvők *kész értékítéleteket* találjanak, típusokra, értékes életpályákra mutatva rá. Ez alapon az egyén elindulhat «szabadon», ellentétben a hallatlanul merev, fátumszerű, mert fölemelkedési távlatról eleve lemondó kasztrendszerrel.

Nemcsak családi s helyi körök által pártolt pályatípus

van s választási hajlam. Van országos, általános körben érvényes *vertikális átlagideál*. Ilyen pl. Angliában a gentleman, nálunk mondjuk az «úri ember», a XIX. század közepétől a gentry,¹ a francia irodalom a XVII. századtól az honnét homme típusát rajzolja, végül jó, melyre mindenki törekszik, a «polgár» átlagos ideálja.² A kevesek számára megközelíthető, esoterikus eszmény a *hős*. Ez mint társadalmilag tevékeny erő nem oly módon hat, hogy tömegek az ideál teljességét akarják elérni. A nagyemberek kultusza egy-egy vonatkozásban hat, de örök feszültséget, feléje törekvést nem eredményez szélesebb körökben.

Az átlagtípus eszményének megközelítésével a fölemelkedésre irányuló hév alábbhagy, holott nem ez a legmagasabb ideál: a «legelsők» helyzete oly távoli esetlegesség, hogy nem kelt pozíciós mozgalmakat. A szóbanforgó átlagtípus eszményét az jellemzi, hogy a hozzá fölemelkedés igénye mérsékelt, pl. kiterjed aránylagos függetlenségre, középvagyonú élet-színvonalra, mérsékelt társadalmi szerepre és tekintélyre. A társadalom ily mérsékelt elérhetőség felé ösztönzi az egyeseket.

Nem minden családtagtól remélik azt, hogy közvetlenül és tartalmilag feljut az átlagtípushoz, ezért e típus csak formális marad és sokszor ép lényegtelen külsőségekben talál utánzásra. A családi törekvés az, hogy tagja mindenekelőtt csak egy fokozattal jusson feljebb, amely egy nemzedék számára valóban elképzelhető.

Szólván röviden a fölemelkedés hete rónom indítékairól, látjuk, azok főképp a család s a helyi-rokonsági környezet kezében vannak. Szóljunk most már az autonóm indítékokról, melyek összeolvadnak sokszor az előzőkkel: nemcsak sugallják a fölemelkedési irányt, hanem a fölemelkedő maga is látja a tényállást, érzi a fölemelkedés felfakadó ingerét.

¹ V. o. Dékány: *Gazdaság- és társadalomtörténet* c. cikk *A magyar történetírás új útjai* (1931) c. műben.

Ezt a «fölemelkedési» távlatot nem eléggé jól rajzolta meg Groethuysen egyébként kiváló munkájában: *Die Entstehung der bürgerlichen Welt- u. Lebensanschauung in Frankreich*. Halle. I-II. 1927–30.

Az itt sorra kerülő kérdésben a mai kor első sorban – és főképen – szerzés vágyat vesz észre, kiki gazdag szeretne lenni, s ezzel a kapitalista elképzelést főindítékká teszi. Ezzel szemben mi morális indítékokat látunk megeredni első helyen, másodikon a kiegészülés szükségét, harmadik, a függetlenség vágyát.

Különböző az életszínvonal, gazdagok, szegények, függők-függetlenek vannak összekeveredve; a mai fejlődési stádium különösen közeire hozta ez ellentétet, az ellentét ható, sőt izgató. Mit tesz az egyes? Látja mindenekelőtt, hog; nem minden pálya egyformán becsült, vannak szolgainal] mondott munkák. A társadalom nem hirdeti tettel, hogy minden munka egyformán nemesít és csak a nemes szándék, a! becsületes törekvés szerint mérjük a munka jóságát s a velejáró pozíciót. A társadalom nem kantianus. A társadalom *munkanemek* közt rangkülönbségeket vesz észre, a szolgai és gépies munka kevésbé becsült, mint az az invenciós munka, mely alkotó művésznél, feltalálónál szökken a magasba. Ez igen súlyos hatású társadalmi szuggesztió. Minőségek vannak, rangok, színvonalak munkaértékben, távol a mennyiségi szemponttól. A *ritkaság* gazdasági kategóriája is szóba jő. a tehetség ritka, azért fizetik jól. Viszont túltömöttség van a kézimunka terén, a mechanikus munka körében is több rang van; az ily munkában sokféle szerepe lehet a szellemi alkotásnak. Kézimunkás a festőművész is, ez mégsem robotszerű, gépies munka, mint a sokszorosítóé stb. A társadalom szüntelenül válogat, mérlegel, a munka nemei hol így, hol úgy kerülnek rangosztályba.

Mindenekelőtt feltűnő egy célzat: eltörekvés az egyoldalúságtól. Kiki szabad és szervesen kerek életegészet akar megélni és épen ma, a géperőre térés túlhajtása idején erősen éreznek két hátrányt: a gépies munkajellemet, mely az üzemi munka-tagolásból elháríthatatlanul következik, a szocialista kritikai irodalom erről panaszkodott a legtöbbit. Másik hátrány a foglalkozások nagyarányú lekötöttsége, pályaaőr, portás éjjel-nappal, szünnapok nélkül helyt állanak. E két pontról riadnak fel tömegek: a «szabad és szerves életegész» vágya hatalmasabb hajtóerő a felfelé törekvésben»

mint az anyagi érdek, a nagyobb jövedelem. Ha csak ez utóbbi volna a fő, akkor a fölemelkedési vágy kielégülne egy foglalkozásfajon belül, ellenben nagyon sok eset azt mutatja, hogy másneműváltásra törekednek, egész más foglalkozási körbe.

Közeleső az a feltevés is, hogy a feltörekvő a kényelem felé törekszik, azaz a munka könnyebbségére, nagyobb eredményességére s a munka finomabb voltára. Sok esetet megmagyaráz e kiindulás, de korántsem mindent. Jelentékeny szerepe van a «munkanemek» különbözőségének. Az «in venciós» munka szabadsága mellett nehéz, a «tervező» munka nagy szakképzettséget követel, tapasztalatot és tekintélyt, vezetőképeséget, a «rendező» és a «végrehajtó» munkák tömeges munkák, erre a tájra törekszik a széles tömeg, felfelé, a nehezebb munkanemek felé aránylag kevesen. A diploma sok, a képesség és vállalkozószellem nem párhuzamos a diplomák tömegével, így alul keletkezik torlódás. Tehát nem a «magasabbrendű munka vágya» az, amiből ki kell indulnunk, ha 11 óm inkább társadalmi indítékok játszanak nagy szerepet.

A pályanemek cseréjében elsőrendű szerepet játszik a páh a biztossága és társadalmi tekintélye, az a számítás, hogy minő lesz jelenben és jövőben a társadalmi helyzetünk. Erősen számításba jó, hogy egy pálya minő felelősséggel jár és minő függetlenséget enged. Az ú. n. szolgai munka nemcsak gépies, csekély jövedelemmel jár, hanem egyben kötött, fokozottan ellenőrzött és ellenőrizhető. Végrehajtásban áll, nem alapul szabadon választott terven, viszont kevésbé felelős. Tapasztalat szerint ott, ahol az egyéni felelősség nagyobb, nagyobb a pálya megbecsülése, s az ily magasabbnak tartott munka vonzó, mert bizonyos megkülönböztetett állást jelent.

Mindezek mögött egy erkölcsi kérdésre esik nagy súly. Általában az alsóbb fölemelkedésre irányuló fokon nyomasztónak nemcsak a szegénységet s a függőséget érzik, hanem a tekintélytelenséget is. Az elsőt sokan hajlandók elviselni, de az erkölcsi jellegű hátrányt nem. Lélektani kérdésünk központjának tekintjük azt a tényt, hogy a felemelkedési indíték közt végre is első helyen áll az, mikép tudjuk biztosítani morális személyiségünk teljességét. Ha a munkás függő, «ideoda rángatják», azt érzi, hogy nem személy, csak valaminő

fogantyú; ha gépies munkából áll az élete, érzi, hogy csak egy kerék egy termelő üzem nagy körforgásában. De még tűri ezt. Ha végül is nem kap kellő tiszteletet, «kurtán» bánnak vele, nem látja biztosítva morális önfenntartását, ez fog fájni, s inkább szegény, de «független» akar lenni. Ha egy jómódú paraszt látja, hogy hivatalokban semmibe sem veszik, viszont egy «ügyvéd úr» megfelelő fogadtatásra talál, fiából «urat» akar nevelni, e téren a neveltetés nagy költségei nem riasztják el, bár zsugori s egész létét az «agrár puritanizmus» jellemzi. Művelt életmódra, társadalmi befolyásra nem vágyik, mégis fia «úr» legyen, helyi tekintély.

Ugyanez nyilvánul más esetben is. Főindíték az emelkedésre a morális kiegészülés s ezzel a függetlenség vágya. Az állandóan lekötött, gépies munkát végző proletár szabadulni igyekezvén lekötöttségétől, szinte elképzelhetetlen vágyakozást érez arra, hogy önálló lehessen a szakmájában, azaz emelkedjék a közvetlen előtte álló fokra, a kispolgári létbe, hol már nem kap hetibért, szabadon vállalkozhatik s esetleg meg is szedheti magát: első sorban állandó lekötöttsége nyűgét veti le. E szerint az egy foglalkozási fajon belül történő eltolódás főindítéka nem az anyagiak terén keresendő, – miként feltételezni szokás – hanem a személyiséget lehetővé tevő egész életforma, a morális teljesség kiélésében. Ehhez járul, hogy a felemelkedés irányzata azon egyoldalúság kiküszöbölése felé visz, amely az elért társadalmi helyzethez képest a legérezhetőbb hiány. Itt már nem a morális személyiséghátrány elemi követelménye uralkodik, hanem a tovább jutás reménye, tehát ismét nem anyagi indíték. Egy szerény jövedelmű miniszteri tisztviselő fia részére nem képzel el sohasem busás jövedelmet bárminő formában, mely pl. robottal és tekintélytelenséggel kapcsolatos (pl. szállodás). A maga szűkös életének épen leginkább érzett hátrányát akarja a következő nemzedék körében kiküszöbölni, azaz nem csak ép «elhelyezni» akarja gyermekét. Az ellentéttel való kontrer-kiegészülésnek esete ez, mely oly feltűnő makacsság jelében jelentkezik. A múlt század regényirodalmában a középbirtokos család gyermeke szívesen lesz orvos, jól kereső mérnök stb., keresik a jövendő vagyon körvona-

lait Az úri rend első, gyakorlati és technikai pályája a mérnöké, oly ideál, mely tekintély, még független, de egyben szabadkereseti lehetőséget nyújt képzeletben. Aki függ, független, aki szegény, gazdag akar lenni.

A társas fölemelkedésnek indokaiból érthetjük meg a felemelkedés dinamikáját. Főindoknak nem a szerzés-ösztönt mondtuk, az anyagiak felé vágyódást, hanem az *életegész* kieléjele felé való irányulást. Ez az életegész lehet egyéni és társas.

Ez utóbbi terén a következő eset a feltűnő. Az az egyén, aki társas környezetének töredékes voltát érzi, tehát valaminő másik körben, pl. gheftóban él vagy egy nagyon szűk célkörű különleges szervezetben, mely őt nem elégítheti ki (gyár, speciális munkakör), kivágyódik egy nagyobb társaskör életegészebe. Az ilyen fölemelkedési indokot asszimilációs¹ fölemelkedésnek nevezzük. Sokszor szóba került az áthasonító erő. Ezt túlozni szokták. Nem egyoldalú a folyamat: nem csak egy társas életkör hasonít, hanem az egyén a maga részéről is áthasonítani engedi magát, hajlik erre, hogy fölemelkedjék, még pedig egy nagyobb kör életegésze felé.

Ha a vagyonban fölfelé törő irányzat már unott lesz a családban, nem csábít immár a pénz, ismét oly ellenkező irányú kiegészülésre törekszik a családi becsvágy, mely irány eddigi életében hiányzott. Egy nagyjövedelmű vállalkozó családjában észreveszi valamely ifjú, hogy mennyire vonzó, «érdekes» a politikus pályája. Egyébként maga a család is szívesen lát relációt felfelé, de ha politikai körökbe szívesen feljutna is, egyelőre gazdasági az indok, földolog az «üzlet». Az ifjú már nem így gondolkozik, az idősebbek csodálkozására neki már nem vonzó az üzlet. Jól látható a közéletbe való vágyódás – minden vagyoni mozzanatnak immár hátraszorításával – egyes megvagyonosodott kereskedő és bankár-családoknál: a pályát kereső ifjú valahol «vezetői» állásba vágyódik, épen az nem akar lenni, amik ősei voltak, vagy amik ma is rokonai: pénzhajszólo robotosok. Neki közélet kell s «politikai», vezetői indítékok hatják át.

Nem cáfolatát, hanem megerősítését találjuk az előző elveknek abban, hogy az ipari és kereskedői életstílus varázsa

rendszeresen alábbhagy, régi családokban a vagyon nem lehet csábító, mert ez végre is kötöttséggel jár együtt. Sőt minél nagyobb a családi vagyon, annál nagyobb kötöttséggel jár annak egyszerű megtartása, s az ily kötöttség hátránya annál erősebben keres kiegészülést ellenkező irányban; a feltörekvő elem hevesen kezd tiltakozni az ellen, hogy kereskedőként le legyen láncolva az üzlethez. Ez a mai «polgári» felemelkedés egyik erős rugója. Hivatalnok sem igen lesz, egy nagyvagyonyú kereskedő-család fia pl. nem lesz akták közt görnyedő bíró, hanem lesz író, politikus avagy dilettánskodó tudós. Azt lehetne mondani: a család itt maga mögött felégeti a gazdasági indítékok hidláncolatát, új vizekre evez, még ha kisebb jövedelem kecsgetteti is.

Bizonyos ritmusproblémát veszünk észre az uralkodó családi indítékok időszakos elhagyásában, ami nagyjelentőségű társadalomtörténeti mozzanat: a vagyonszerző motívumnak mintegy «kimerülése» a családban oda szokott vezetni, hogy eltékozzolják a vagyont. Ép ezért a családi vagyon olykor a nőágon nyomozható tovább, ott folytatódik, ha valaki házasság útján odavitte friss vagyonszerző vénáját (nálunk pl. XVI–XVII. században feltűnő). De valami másra is kell gondolnunk a modern világban: a polgári, ipari, kereskedői élet roppant idegfeszültségeire is.

Kétségtelen, hogy a családi indítékok front változása mögött egy «visszás érzés» (ressentiment) is megtalálható, fájó utóézés, mintegy családi csömör. Ahol az előző fölemelkedési fokok a családfők ép hátrányt éreznek, ott a szülők a nekik ép hátrányostól, a kellemetlen utóérzéstől akarják gyermekeiket megszabadítani, ép azt akarják azoknak – mindenáron – megadni, ami nekik erősen hiányzott. Igen sajtáságos azonban egyes eseteket megfigyelni. A politikai élet kötetlen mozgékonyága és vezetői jellege után való vágy ered meg egyes gazdag családban úgy is, hogy az ifjú –lefelé keres vezetői pozíciót, pl. egy gazdag selyemkereskedő család fia lesz szocialistává és vezetővé Lassalban (ki nevét Lassalle-ra franciásította és arisztokratikus-romantikus szerelmi párbajban halt meg). Lássál minden proletárvonást gondosan kerül, büszke gentry-típusban mutatkozik, ám agitátorrá kellett lennie,

hogy egy nemzedéken belül vezető politikus szerepét nyerhesse el.¹

A vagyoni indíték alsóbbrangúságát több tény mutatja, a szerzésvágy kimerül, de másnemű érvényesülési vágy még megmarad. Tömeges tények az elszegényedett földbirtokos-elem elhelyezkedésében láthatók: nem kell valaminő dús javadalom, fizetés nagyüzemben, mely nagy lekötöttséggel jár, elég szerény fizetés is, mert még e mellett megmarad előző állásának, társadalmi tekintélyének tűrhető maradványa. Ezért elég egy szerény hivatal. Ebben mi épen nem láthatunk valaminő szerény igényeket, hanem egy igen általános motívum-rangsor esetét, a gazdasági motívum másodlagos voltát a tekintélyi, a politikai mellett.

Itt az ellentéttel való (kontrer-)kiegészülés eseteivel találkozunk; aki vagyonos és kevés tekintélyű, az kevesebb vagyont és több tekintélyt kér. Aki tekintélyes volt, de vagyontalan, az viszont a tekintélyét még megőrzi, de vagyoni emelkedésről álmodozik, midőn családja tagját jól jövedelmező «szabad pályára» szánja. Itt persze gondolni sem lehet a «lecsúszás» esetére, ami legfeljebb csak erős kivétel lehet, midőn fordítva, a motívumok rangsora oly változást szenved, hogy azt erkölcsi sülyedésnek kell érezni. Ha egy tekintélyes, de szegény család tagja elmegy igen szerény, de biztos jövedelem után valamiféle «alantas» és függő, de jó mellékjövedelmet hozó állásba (portás, főpincér), ez a család ítélete szerint sülyedés s az ily «gazdag rokonnal» való érintkezést nem nagyon keresik.

A pályacseréknél – kivált újabban – igen nagy szerepet játszik a jövedelem szabad kiegészítésének lehetősége. Vannak kettős jellegű pályák, amelyek részben hivatalnoki jellegűek, részben szabad pályák (hivatalnok-orvos, önálló orvos, ugyanígy mérnök stb.), s oly eset sem ritka, hogy valaki hivatali állásban van, egyúttal csendes társ egy vállalatban, egy szabadfoglalkozású társával együtt működik, jövedelmének kiegészíthetőségét így biztosítja állandóan. Ily esetekben is kinyomozható egy rezervált függetlenség motívuma.

¹ Hasonló eset számos szocialista vezetőkben kimutatható.

Nagyon fontos volna a szociológiai kutatásnak ezeket a főlemelkedési indítékokat átlagos és tömeges esetekben – esetleg, jobb híján, kérdőíves módszerrel – kinyomozni. Rendkívül érdekes kép tárulna így elénk a modern társadalomra nézve. Sajnos, ez a kutatás még a jövő zenéje.

Térjünk át az indítékok kérdése után a velük kapcsolatos «főlemelkedési horizont» problémájára. Ez is oly kérdés, melyet még alaposan nem vizsgáltak át, pedig ez nem egy tudatmélységben lappangó kérdés, hanem a látható társadalmi helyzettől függ.

Minden család részben ismeri a főlemelkedés lehetőségeinek, az elfoglalható állásoknak bizonyos fajait s bizonyos sorozatát. A főlemelkedési szemhatár azon elhelyezkedési kor, ismert tágasság, mely a főlemelkedőnek a «maga helyzetéhez képest» átlagosan rendelkezésére áll. A falusi kevés pályát ismer. Az ő szemkörébe eső pályák közt válogathat tehát, pl. a szegény kispasztor fiából lesz pályaszer, hivatali altsztr, postás. A falusi a maga köréből kitekintve lát, lesz belőle szivesen csendőr, kalauz, tanító, pap stb. A pályaválasztást jórésztben itt a testi munka ellentéte felé való törekvés magyarázza meg, továbbá az állás biztossága, de mindenekelőtt az, hogy a pályát sugalmazó család idősebbjeinek főlemelkedési szemhatára szűk. Amerikában pl. a tanítók 69 %-ának apja farmer, a tanítónő már többféle osztályból választódik ki, csak 49 %-ának az apja farmer.

Igen jellemző, hogy a falusiak szivesebben gondolnak papi pályára, mint a városiak. Az erősen kötött, főképp katolikus papi pályát előzönlük a falu tisztalelkű gyermekei. Szerény lesz a jövedelem, de tekintély vár rájuk. Ebből jól megérthető a katolikus egyházi rend mai szerepkorlátozása: a faluról jött elem első sorban képességeit a falu, a vidék felé tudja gyümölcösöztetni, annál nagyobb a hiány a modern városok – főleg külvárosok – pasztorálásában. A katolikus klérus hatóereje nagyvárosokban azért lényegesen kisebb, mert a falusi eredetűek állandóan nagyszámúak, még pedig az ottani csekély főlemelkedési horizont hatásaképp.

Főképp két foglalkozásnak nagy a szemhatára: az újságíróknak és ügyvédnek. Könnyeválnak politikusokká, gyak-

ran csak azért, hogy ez átmeneti álláson keresztül a legjobb állásokat elérhessék. A francia parlament hatvan éve tele van ügyvédekkel, volt újságírókkal, amiben nem a francia nép fráziskedvelését, a vagy a szónoki képesség érvényesülését látjuk első sorban, hanem azt, hogy ügyvéd, író (ritkábban orvos, tisztviselő) tágas körben működnek, fölemelkedési lehetőséghez jutnak, szereznek továbbá oly élettechnikát, amelyet a kívánt színvonalon érvényesíteni képesek.

3. A fölemelkedés fokozatai.

Minden fejlődő társadalomra valamely réteg különleges fölemelkedési energiája jellemző. A felemelkedést a család emelkedésében venni észre. A «családi pálya» ívelése sajátos utakat követ, pl. lesz kispolgárból közép- vagy nagyiparos, de gazdasági körben marad. Más családi fölemelkedésre jellemző, hogy hivatalnok, ügyvéd, orvos szellemi életköre a célpont. Hol vannak az érezhető «ugrások» a fölemelkedésben?

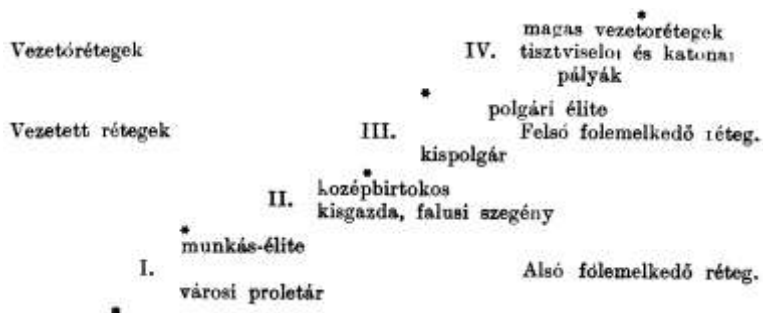
Mindenekelőtt az életstílus megváltozásában s ezzel egyes indokok uralkodó erejében. Egészeben más «érzület» az, mely a gazdasági jellegű pályákon diadalra segít, s más, amely a szellemi téren. A fölemelkedés problémájában továbbá kiemelkedik az a pont, ahol az, aki fölemelkedik, kisebb körre nézve vezetői becsvágyra kap. Végül figyelmünket az ragadja meg, hogy vannak oly helyzeti pontok, ahol a fölemelkedési energia különösen erős arra nézve, hogy az «egész társadalom» vezetését ragadja valaki a kezébe. A francia forradalom előtti nemességnek helyébe «akar» lépni egy bourgeoisie, mely kezdetben épen nem érdeklődött államügyek iránt.¹ A «besoin de domination» nem volt meg kezdetben. Valószínűleg ugyanilyen ma a műveltebb és immár jól kereső ipari munkásság egy részének fölemelkedési energiája. A marxizmus emelte felszínre a munkásságban a politikai motívumot. A mai sokkal tömegesebb társadalomban igen nehezen érvényesül a fölemelkedési irányzat. Innen van az a mély ressentiment,

¹ V. o. Taine: *Les origines de la France contemporaine. L'ancien régime.* 14. kiad. 1885. 416. 1.

melynek nagyságát a szocialista irodalom mutatja. Az ily rétegeket mondjuk «specifikus fölemelkedő rétegenek».

Hogy áttekinthető legyen a következő fejtegetés, eleve felvázoljuk, hogy a mai két réteg, a polgári és a munkásréteg, melyet specifikusan fölemelkedőnek találunk, minő helyzetben van.

Fölemelkedési fokozatok az utolsó időkben:¹

Négyféle fölemelkedő réteget találunk a modern társadalomban, amelyek közül kettő (I. és III.) gyorsabb föl-
emelkedési vágyat mutat. Az alsó (I.) speciális fölemelke-
dési fokozaton lévők mintegy kényszerülnek felfelé törni,
mechanikus nyomás hajtja őket, éhség, nélkülözés a legfőbb
hajtóerők, ha a legmélyebb pontokat vesszük tekintetbe.
Nem valami eszmei feltörekvés csábítja tehát az egyeseket
felfelé, hanem valaminő taszító erő, mit a nyomor fogalmá-
ban szoktunk összefoglalni. Ez a réteg mint «proletár» elem
a valóban proletár, de sajátos, nem ez a lehangosabb,²
hanem az, amely már valamiképp kiemelkedett, felső szín-
vonala a városi-nagyipari munkásságnak és egyelőre mún kas-
élite-nek nevezzük.

Sajátos ennek az alsó specifikus fölemelkedő rétegnek az
éthosza. Az említett elité egynek érzi magát az alatta állók-
kal, ő is proletárnak vallja magát, de már észrevétlenül több

¹ A felemelkedés vonalát a *-ok összekötése jelzi; a vonal nyomdatechnikai nehézség folytán elmaradt.

² *Felemelkedő*: aktuális állapot, «ascendenciás»: diszpozíció, s vágy a *felemelkedésre*; ha ez nem sikerül, az *aktuális* állapot elmarad a *diszpozíció* erejéhez képest.

is: közeljut a felső specifikus fölemelkedő réteg alsó csoportjához, a kispolgársághoz, és esetenként beléje olvad.

Korunk társadalmára nézve igen jellemző, hogy az alsó fölemelkedő réteg telik meg a kommunizmus eszméivel. A szocialista munkás-élite öntudata azonban magasabb célokra is tör, az «egész» társadalom újjászervezésére. Hérosznak látják önmagukat: a munkásság körében is jelentkezik egy felső réteg, mint valami nemesség. Ez toboroz egy proletárhadsereget maga köré. Hogy mi a jövő? Mondhatnók, a francia forradalom a város, a polgár forradalma volt, a jövő a külváros forradalma is lesz. A mai helyzet azonban világosan mutatja már, hogy a proletárhadsereg nem egységes. A vezetőelem szüntelenül veszteséget szenved, tényleg fel tud emelkedni, «elpolgárosodik». Tele volt ez irányban panasszal a szociáldemokrata sajtó.

Da még egy sajátosság ötlük szembe. Az alsó fölemelkedő réteg igen tömeges, városlakó elem, tehát együtt van: ezért lehet félelmetes erő párt mozgalmakban, de a pártvezetőség sokszor magasabb rétegekből való. Az alsó fölemelkedő réteg – mint más – csak vezetés útján tud érvényesülni, önmaga azonban alig termel vezetőt. Ha egy-egy Mac Donald akad, ritkaság, s a legutóbbi angol választások mutatták azt, hogy a többi «labor-party»-béli vezető más jellemű.

Az alsó proletariátust a szocialista irodalom különös szeretettel veszi egynek, holott a fölemelkedés irányai különbözők. A vidéki szegény elem legszívesebben kispolgárrá tornászná fel magát, a városi proletár öntudatlanul kispolgári helyzetre törekszik. Az egyik falusi, a másik városi életforma, s merőben más a belső éthoszuk. Minő nehéz ott a fölemelkedés, a keresztültörés nehézségei mutatják, mint a falusi földbirtok mozdulatlan jellege, a falusi áruértékesítés nehézsége, a munkaszerezés nehézsége általában, amiről oly ritkán áll előttünk reálisan éles kép.¹ De a városi proletár sem talál sima utat a kispolgári léthez, a város túlzásúfoltsága, a kiélesedett verseny ezer formában mutatnak fel gátló tényezőket.

¹ V. ö. Ecséri Lajos: *A magyar földművesnép munkája*. Szentes, 1930. A szerző, mint ügyvéd, évtizedes tapasztalatai alapján ír.

Az alsó specifikus fölemelkedő réteg a mindenkori forradalmaknak könnyen mozgatható eleme, a tömeg, az uszály,¹ mely épen ösztönszerűleg keres kiegészülést. Az eredmény túlnyomólag az, hogy vezetők jelentkeznek a felső felemelkedő réteg köréből: e felső réteg maga is érzi a kiegészülés szükségét, tehát támaszt keres a «tömegek» sorában.

A felső fölemelkedő réteg másnemű hajtóerőket mutat. Nemcsak kényszerül fölemelkedni, hanem vonzódik is valami, konkrétabb formában előtte álló életstílus felé. A felső réteg látja az utat és kevésbé szorul másnemű vezetőkre. Kultúrája többnyire van hozzá, hogy a fölemelkedés eszközeit megtalálhassa, a rövid útvonal maga is csábító. Mi lehet tehát a legfőbb akadály? A társadalom állandó túltelítettsége vezetésre jelentkező elemekkel,² miután a vezető rétegek magasabb fokain is fennáll az a helyzet, hogy önmaga termeli a vezető elemeket, torlódás keletkezik.

A felső fölemelkedő réteg aránylagosan jobb helyzete és bizonyos, többé-kevésbé jelentékeny kultúrája mellett két útvonalra szorul. Egyik út a lassankénti közbeékelődés felszivárgás útján; iskolázás, protekció, szerencse, vagyon, tehetség kábító sokféleségben teremt egyes emelkedő pályákat. A másik út egy forradalom, államcsíny, társadalmi összeomlás. Ilyenkor «fent» egyszerre támad egy társadalmi vacuum, mely felszívja a feltörekvő elemeket. Részben ilyen eset volt a cári uralom megdőlése.

A forradalmat nem egyszer a felső fölemelkedő réteg kezdeményezi, s az alsó réteg használja ki a maga javára (Oroszország, 1917), de fordítva több esetünk van. A felső emelkedő réteg az alsóban keresi a támaszt: e célból szükségessé válik új társadalmi szerkezetre mutató eszmények, kell új «ideológia». Út a propaganda, a sajtó, a főváros meghódítása. A kommunista feltörés a szocializmussal szembe kerül, de az eszközök a régié: kiaknázni egy kedvező helyzetet, azt, hogy egy helyen tömörülten kap az agitátor felhasználható tömeget. A terjesztés eszközei, a sajtó, a népgyűlés stb. techni-

¹ V. o. a francia forradalomban a párizsi «szekciók» szerepet.

² A vezetésre «jelentkező» elemekben a szubjektivitást emeljük ki, nem a képességeket.

kailag fejletten állnak rendelkezésre. Mindez nem lehet új a jövőben sem. A helyzet ma sokkal veszélyesebb, mint a kényelmes államhatalom elképzei: a társadalom széles perspektívájának megszűkülése és a rétegződés elemzésének bürokratikus enerváltsága a helyzet egyik elmérgesítője.

A fölemelkedők első jelszava mindenekelőtt: szabadság! Az ily jelszó kezdetben mindig tömegekre hat, azokat egybetömöríti. De ugyanakkor még nem tűnhetik ki s a fölemelkedési vágyak régióiban még nem lép fel a gondolat: a tömeg eddige lé mindig csak uszálynak bizonyult, tehát a felső emelkedő réteg javára van az egész forradalmi készülődés. Fölemelkedésben «ugrás» nagy tömegek számára mindig utópia. «Széles tömegek» részére a forradalmak rövid időszaka keveset jelent, ha nem jár nyomában évtizedekre szóló programmszerű és fegyelmezett munka.

Mivel az ily tényállás nem tudatos, az alsó és a felső emelkedő rétegek egy úton haladnak, sőt szolidaritásuk benső és őszinte lehet.

Ismeretszociológiai szempontunkra rátérve immár világos miért van nagyszerepe a szabadság társadalomszerkezeti ideáljának. Minden feltörekvő elem a fennálló gátlásokkal szemben ebbe a jelszóba kapaszkodik: a «szabadság» tehát kezdetben mindig «negatív», akadályok elhárítására irányul. De ugyané helyzetből fakad az, hogy a szabadság pozitív jelentése¹ kezdetben homályos s a forradalmak folyamán később jelentkező problémákat hoz magával. Ezek megoldására nem is elégségesek a régi – negatív – forradalmár vezetőik. Minden forradalom sajátossága, hogy a tömegek később «feleslegesség» válnak a vezetők szemében, majd feleslegesek a régi vezetők is.

A fölemelkedő rétegek megállapítása fontos magyarázó alapot nyújt általában a forradalmak megértésére. A forradalom elmélete ma még kevésbé fejlett része a szociológiának.²

¹ V. ö. a szabadság-eszme problematikájára nézve Dékán dr.: *A társadalomfilozófiai értékek axiografijához* Athenaeum. 1930. cvf. V. o. Geiger: *Revolution*, cikk a *Handwörterbuch d. Soziologie*-ben. 1931. 511. 1. U. o.: *Die Masse und ihre Aktion*. 1926. P. Sorokin: *Die Soziologie der Revolution*. Angolból 1928. Vierkandt: *Zur Theorie Der Revolution*. Schollers Jahrb. 46. kot.

A fentebbi alapról kiindulva úgy látjuk, hogy négyféle föl-emelkedésre irányuló forradalom képzelhető a modern társadalmak körében. Ha a forradalmaknak nem (pl. politikai, vagy gazdasági) célját, tárgyát, hanem társadalmi alapját tekintjük, mely a rétegek természetes helyzetváltozását érinti, akkor lehetséges

1. «proletárforradalom», mely a legalsó társadalmi réteg megmozdulásából ered: a városi proletár-elem legszegényebb és fölfelé mozdulni alig tudó elemei a szereplői. De ez a forradalom csak úgy képzelhető, ha a munkásság immár bizonyos kultúrát nyert, s ezzel szélesebb látkörű elemei végzik a megindítást és a vezetést. Ez a forradalom sajátosképp vezetőket rendszeresen kap a ressentiment-telt polgári elemből is, főképp a kispolgárság rétegéből,¹ mely már némileg önálló gondolkodású üzemvezető, magasabb «hivatalnok» is lehet.

2. Lehet parasztforradalom, mely az agrár-elem megmozdulása. Ez esetben ismét nem a legszegényebb elem a legtevékenyebb, hanem a már némileg önálló kisbirtokos osztály. Az 1514-es forradalom vezetői nem a legalsó elemből kerültek ki, sőt ép a leszorított elem köréből.²

3. Lehet polgári forradalom, mely az 1789-i mozgalomban legjobban látható. A «felső emelkedő réteg» – «les tiers» – magával ragadta a párizsi kispolgárságot és a vidéki agrár-elemet. A forradalmat hamar bezáródónak gondolta, holott a földkérdést nem oldotta meg. Innen a forradalom elhúzódása.³

4. A forradalom lehet végül a felső vezető elemeknek légtöbbsnyire *belső* rétegváltsága: arisztokratikus forradalom, mely ismét sokféle; így más réteg felé irányuló ellenforradalom, önmaga felé irányuló katonai forradalom, államcsíny, magasabb tisztviselő rétegek, várományosok⁴ megmozdulása.

¹ Különösen világító példák Magyarországon, 1918–19-ben.

² V. ö. Mályusz: *Az 1514. évi jobbágyháború okai*. Társadalomtudomány. 1926. 373. 1.

³ Kropotkin: *A francia forradalom* 2. köt. jól kidomborítja és kiélezi az agrárkérdés különállását és forradalmi jelentőségét.

⁴ Erdélyi Lászlóval azt tartom, hogy az Aranybullát kierőszo-koló mozgalom mögött lényeges szerep jut a hanyatló vármegyék hatalmi és gazdasági pozícióiból egyre kiszoruló ispáni várományos családoknak.

A forradalmak összehasonlító tanulmányozása még nem történt meg ezen az alapon, ámbár minden történész aránylag jól felismeri a forradalomban szereplő felfelé törő – mint mondani szokás: «elégedetlenkedő» – elemek jelentőségét. De a társadalom szerkezeti elemeinek áttekintéséből folyó összes következmények tekintetbevétele még nincs meg a társadalomtörténetben. Ehhez szociológiai távlat is kell, nem elég az adatok felsorakoztatása.

4. Vezető rétegek: vezető habitus. Ethokracia.

A fölemelkedés fokozatai sajátos fényt vetnek az arisztokrácia kérdéseire. Mindenekelőtt jellemző a régi társadalmi elméletekre, hogy azok egyetlen arisztokráciáról szerettek beszélni, vagyis «az» arisztokráciáról. Ha szorosabban megfigyeljük a társas tényeket, azt találjuk, hogy az arisztokrácia fogalma nem abszolút, hanem relatív: nem egy egész társadalomnak van egy (egész) arisztokráciája, hanem arisztokrácia vertikális értelemben annyi van vagy lehet, ahány rétege van a társadalomnak, horizontális értelemben pedig annyi, ahány köre van az emberiség életének. Az arisztokrácia ily módon nem lesz a «legfelsőbb tízezer», hanem egy rétegnek vagy körnek aktivitásában «vezető»elemeiből áll. Vessünk némi fényt a vezetés problémájára. A vezetettek rangban kiemelik maguk közül a vezetőt, amikor a vezetői jellem két oldalról határozandó meg: egyrészt az illetők vezetői tudattal telítettek, másrészt vezetők gyanánt fogadják el őket. Nincs fogalom, mely annyira magán viselné a correlativitás jegyét, mint a vezető fogalma. A vezető a vezetett sajátosságait tömöríti magába és fejleszti ki tisztább formába. Épen azáltal lehet valaki vezető, hogy a vezetettek a maguk vezetőjét képesek benne felismerni; azonos az értékviláguk, azonosak a szempontjaik, azonos az életstílusuk. Ezen az alapon a vezető egyszerűen egy réteg, kör, csoport képviselője. «Vezetőjük vagyok, tehát – követnem kell őket», mondta egy tapasztalt pártember.

Látható, mennyiben téves beszélnünk a szociológiában «egy» arisztokráciáról; ez . általánosságban szólva annyi,

ahány vezetett rétegcsoport található. Számunkra kiemelkedő fontosságú lesz azt konstatálni, hogy legalább annyi arisztokrácia-típus van, ahány fölemelkedés! fokozatot találunk. Mielőtt erre a problématerületre továbbhaladnánk, egy, néze-tünk szerint tisztázandó fogalmat kell terminológiailag is megvilágítanunk.

Az arisztokrácia szó, még inkább az arisztokrata, az iro-dalom nyelvén egy sajátos típus számára van lefoglalva, s ez az egy típus az előkelőség, vagyon, származás, életmód, mo-dor, mozgási kör, függetlenség stb. jellemzésével annyira ki-kristályosodott alakban él az irodalomban, hogy immár gya-kori félreértésekre vezetőnek kell tartanunk azt, ha ezt a szót különféle típusok rajzához akarjuk felhasználni. Amidőn alább négy arisztokratikus réteget jellemzünk, lesznek ugyan oly vonások, amelyek mind a négyben közös elemként talál-hatók fel, ha nem is ugyanazon arányban, mind a mellett a négyféle arisztokrácia lelki alkata, eszme- és habitustar-talma más.

Abból indultunk ki, hogy a vezető-elem legelső sorban egy-egy rétegcsoport képviselője, s mint az illető réteg veze-tője, valamint a réteg belső szellemi arculatának kifejezője – vágyódásainak, gondolkozásmódjának, életfelfogásának s végül szokásainak sűrítője – egy bizonyos «ethoszt» képvisel. Ily alapon egy-egy rétegen belül fogunk egy-egy sajátos «ethokráciát» találni. Itt a szó, «ethosz» (ἦθος), nemcsak a jó, nemes tulaj onságokra, hanem – mindennemű (ἕως) érték-közömbös – ételszokásra és álláspontra egyaránt vonatko-zik. A kétféle görög szó közül a mai szóhasználatba csak az egyik hangzik bele, az erkölcsi jóra és nemesre mutató ethikai jelleg. De a két jelentés nem mond egymásnak ellent, sőt az első jelentés kedvezően bővíti ki a másodiknak szürke álta-lánosságát, így célszerűen fogja áthatni a szociológiában az ethokracia fogalmát a két elem, az átlagos és értékközömbös szokáselem és az erkölcsi kiválóság, nemesség jelentéseleme.

Erre a második jelentés elemre ép a vezetőproblémánál van szükség, mert azok, akik a vezetőt tömeglélektani meg-gondolásból túlságosan beleágyazzák a tömegátlagba s pusz-tán reprezentánssá teszik, erősen háttérbe szorítják, hogy a

vezető – fokozatosan¹ – fel is szabadítja magát az átlag befolyása alól: a vezetői pozíció épen annyiban lesz más, hogy bizonyos «magasabb» hivatásérzést magával hoz.

Valójában egy réteg vezető elemében mindig kettő van: egyrésztől az illető réteg sajátos ethoszának egyszerű képviselője, másrészt bizonyos kiválásra törekvés, nemesség, mely egy réteg prospectív ideálalkotásának kifejezése. Szociológiailag fontos kiemelni azt, hogy minden réteg a maga típusának kifejeződéséért hevül leginkább és egyelőre ki kell rekesztenünk azt a kérdést, mennyiben van és lehetséges egyetemes ember-ideál. A réteg a maga ideáljait érti meg legkönnyebben, a maga helyesnek, illetőleg «nemesnek» tartott embertípusát. Az ideáltípuson belül van típusideál, ezt értékeli legközvetlenebb módon, erre a típusra büszke is.²

Igen fontos a vezető «nemességi» érzés emelkedésének tisztázása, amelyet ismét az újabb phaemonológus ethika, főképp Nie. Hartmann, vett munkába³ s bővebben idézzük a

¹ Bergson (*Teremtő fejlődés*. M. ford. Dienes V. 1930. 70. 1. Az Akadémia Filozófiai Könyvtára) futólag megjegyzi: «Abból, hogy fokként jutunk egy dologról a másikra, nem következik, hogy a két dolog ugyanolyan természetű. Abból, hogy valamely szónok előbb elfogadja hallgatósága szenvedélyeit, hogy aztán uralkodjék rajtuk, nem fogjuk azt következtetni, hogy követni annyi, mint vezetni».

² Az újabb irodalomban is ez a kérdés került szinte következetesen háttérbe bizonyos naturalisztikus behatások alatt. A legújabb problémaállást az irodalomra feltűnteti Th. Geiger a *Vierkandt-féle Handwörterbuch der Soziologie* (1931) *Führung* cikkében. Itt az irodalom egyoldalú. Kiemeljük Geiger: *Führen u. Folgen*. 1928. Leopold: *A presztíz*. 1908. F. v. Wieser: *Führer u. Masse*. Archiv f. Rechts- u. Wirtschaftsphilosophie. 17. köt. Jul. Binder: *Führerauslese in der Demokratie*. (Ism. Társadalomtudomány. 1929.) Langensalza, 1929. W. Schlüter: *Führung*. 1927. Forster: *Polit. Ethik*.³ 1918. Simonéit: *Der Führer*. Königsberg, 1925. M. Binzer: *Führerauslese im Faschismus*. 1929. (Ism. Társadalomtudomány. 1930. 435. 1.) G. Bäumer: *Sinn u. Formen geistiger Führung*. 1930. Babbit: *Democracy and leadership*. 1924. P. Plant: *Die Psychologie der produktiven Persönlichkeit*. 1929. J. Hirsch: *Die Genesis des Ruhmes*. 1914. Az irodalom egyre gazdagabb, a németeknél legfőképpen. *Ethik* 1926. 359. lk.

kérdés fontosságára s az uralkodó politikai íz letörlésére való tekintettel.

«A nemesnek kizárólagosnak kell lennie, valaminő sajátosat ki kell emelni és ez értelemben előkelőnek kell lennie – ép úgy az emberi tömegekkel szemben, mint a sokféle mindenkor felszínre kerülő értékre való tekintettel. Mindkét irányban (a nemesség) kiválasztást jelent: egyének választódnak ki értékek szerint és egyszersmind értékek is kiválasztódnak magasságukhoz képest . . . Mindkét kiválasztás szigorúan egymásra vonatkozik. Egyének kiválasztása értelmetlen dolog és értékromboló volna önmagában, hiúság és előkelőködés. Értékek kiválasztása önmagában egyéni kiválasztás nélkül az életben terméketlen (machtlos). Igazi előkelőség a legmagasabb lekötelezettséggel jár, de ez is halott valami, h bizonyos kevésszámú, hasonló irányzatú ember szolidaritás-nem ad neki átütő erőt.»

Ehhez a tényálláshoz képest mérlegre kell tennünk most már azt, vajjon ha bizonyos kiválóság érzés terem meg valakiben, nem pusztá individualizmus nő-e ki ebből. Szociológiailag döntő pont lesz a következő. Az előkelő, «mert a közös vonások fölé emelkedik, nem az egyéniesre irányul, hanem mindig valaminő különösrre, a típusra, a hasonló irányzatúak csoportjára . . . nem arra, ami nyájszerű, nem az egyenlősítésre.»«A nemesnek tendenciája egyben megteremti az érték - elméletileg magasabbat, az emberideált, mely mindig előretekintő, de csak akkor életképes és termékeny, ha egyben reális követőkre talál valaminő körben. E nélkül széles rétegek ethosza elhal!»

Ezen csoportra nézve belső ideálalkotás alkotóerejű te hát. Ennek megérzése folytán teremti meg minden élet környezet a maga típusideálját, ez lesz a főemelkedési cél, olyan cél, amely elég közeli ahhoz, hogy remény van a hozzáemelkedésre. A munkás a «jó» munkást becsüli leginkább, – ez számára a nemes –mint ahogy az író is a «jó»írókat értékeli. Ilyen felfelé vonzó részleges ideálok nélkül «meghal széles rétegek ethosza» (Hartmann). Belső, tömeglélektani tények vezetnek arra, hogy rétegek megalkossák a «maguk» személyi, «közeli» típus ideáljait, amelyek bizonyos értéktáblák személyi

hordozói. Értéktábla és hordozó, érték és személy – e kettő egymásra vonatkozik, utóbbi az előbbit átéli és szemléletesen domborítja ki.

Ezek után bizonyára világos, hogy nem egy történetíró vetíti vissza a maga értékelését, midőn «típusideálról» szól, hanem maga a tömeg teremti meg azt. Az általános emberi ideállal párhuzamosan réteg-ideálok megjelenését látjuk. A «jó» ember egyetemes erkölcsi ideál. A nemes vagy «kiváló reprezentáns» hatékony társadalmi ideál is.

Ily tömeglélektani motívumok alapján érthető az a természetes tényállás, hogy a mai immár erősen elkülönült társadalom többféle arisztokratikus típust kristályosít ki, a régebbi egy («az») arisztokrácia helyén többféle, részben párhuzamos, részben versenyző «ethokraciákat» találunk.

A mai társadalomnak – minden demokratikus ideológia és látszat ellenére – felöltő problémája új ethokraciák, mint típusideálok teremtése. Ezzel válik új kérdéssé az ethokraciák pluralitásának s azok viszonyának kérdése is.

Ha mindezek után visszatérünk a társadalom fölemelkedési fokozatainak kérdésére, most már azt kérdezzük, «hol» vannak az arisztokratikus rétegek, az ethokraciák. Szokás a társadalmat kúpnak, piramisnak elképzelni. A régi, szociológia-előtti közfelfogás «az» arisztokráciát a csúcsponton képzelte. Ma azt kell észrevennünk, hogy mind a négyféle kúp-rétegen belül van egy-egy felső rétegszint, egy-egy elité.¹ Ezek a rétegek az ethokraciák. Ha a fentiek alapján négyféle fölemelkedési fokozatra akadunk, akkor ethokraciára is négyfélére jutunk, nem pedig egyetlen, felső («történeti») arisztokráciára, melynek pozíciójára a kritika pergőtüze irányult sokféle formában. Ez egy kezdetleges elképzelésből eredt. És az is merőben figyelmen kívül maradt, hogy nem egy államban teljesen hiányzott egy felső arisztokrácia, mely történeti arisztokráciának volna nevezhető.

Egyszerűség okából itt a legfelső réteg (IV) arisztokraciáját «felső arisztokráciának» fogjuk mondani. A következő

¹ Az elite szó kiválasztottat jelent; itt kiválasztódásról beszélvén, lehetőleg kerüljük s a kiválasztó kérdését nem tárgyaljuk.

réteg lefelé számítva egy «polgári arisztokrácia», mely ismét a polgári rétegen belül vett elité, azaz oly réteg, melynek felső elemét egy polgári típusideál kifejeződése jellemzi.

Egy következő réteg felső részén egy «birtokos arisztokrácia» vagy ethokracia s végül a következőben egy «munkás-arisztokrácia» következik. A piramis réteg vonalai tehát határozottan megkülönböztethetők, bár az egyes ethokraciák épen nem egyenlő szélességűek. Sőt a különféle nemzeti egységek sajátos jellemvonása épen az, hogy más és más erősségűek egyes ethokratikus rétegei. Egy pásztorállamnak, mondjuk Szerbiának, másfélszázada nincs is arisztokráciája, avagy arisztokráciában szegény. Ezzel összehasonlítva pl. egy kereskedő köztársaságot, Velencét, önálló állam korában, erőteljes polgári jellegű arisztokráciában gazdagnak találjuk.

Mondanunk sem kell, mennyire kiemelkedik a különböző ethokraciák terén az, hogy minő a település, a városi és vidéki elem egymáshoz való aránya. Ott, ahol a városi elem szegény, alig fejlett, alig beszélhetünk polgári arisztokráciáról és egyáltalán nem jöhet szóba egy munkás arisztokrácia. Szólanunk lehetne tehát bizonyos rendellenességekről, a piramis hol túlságosan magas, hol túlságosan alacsony, sokszor aránytalan és összedőléssel fenyeget. Szólanunk lehet arról, hogy egy-egy ethokracia nem mindig egyenlő, feltörekvő elemekből áll, akik egy réteg felső ethokratikus szintjére feljutottak, hanem olykor lesüllyedt elemek keverednek hozzá, déclassé-k,¹ akik ott más múltra tekintenek vissza, s a ferde rétegbeli helyzetből fakadó ressentiment is kétféle lehet, a még föl nem emelkedők, vagyis leszorítottak és a lesüllyedtek ressentiment-ja, az utóbbi sokkal rombolóbb, mint az első.

5. A felső rétegek viszonya egymással.

A fölemelkedési fokozatok elmélete kétségtelen támaszt nyer abban a tényálladékban, hogy vannak különböző ethokraciák, amelyek küzdenek másokkal, éles frontot vesznek fel a «többi» ethokraciákkal szemben. Ha nem gondolunk is el

¹ V. o. Lothrop Stoddard: *Lázadás a civilizáció ellen*. M. ford. 1930. Magyar Jogászegylet kiadványa.

szükségtelenül éles rétegvonalakat a társadalom tagozódásában, megállapíthatjuk, hogy egyes ethokraciák, vagyis emelkedési rétegen belüli felső csoportok időnként csodálatos egységben lépnek fel, tömör erővel jelentkeznek, egymással szövetkeznek, avagy ellentétbe jutnak. Az utolsó két század folyamán észlelhető, hogy a felső arisztokráciának állandó versenytársa egy polgári arisztokrácia. Ez a kétféle ethokracia ritkán van egymással komoly szövetséges-társi viszonyban.

Az utolsó félszázadban különösen feltűnik a polgári ethokracia a maga szervező erejével, főképp gazdasági téren, viszont a felső ethokracia még sok helyütt képes vezetős szerepre. Az utolsó századok forradalmaiban mindig vagy a polgári ethokracia volt a kezdeményező, avagy aránylagos részt vett általánosabb forradalmi áramlatokban. A nemrég lezajlott októberi forradalom nálunk eredetében polgári mozgalom volt s később sem vált tisztán proletárrá, de bizonyos, hogy Európa-szerte nyilvánvalóvá lett, mennyire lehetetlen ma már tisztán polgári forradalom. Ha a vezetés kezdetben polgári is, csakhamar kicsúszik a vezetők kezéből a felmerült kérdéseknek nem egy lényeges mozzanata. A politikai vezetés terén a polgári mozgalmak túlságosan hajlanak a kompromisszumokra, ez erőtlenségüknek egyik állandó forrása.

Az újabb polgári megmozdulások közepett feltűnő vonásokkal jelentkezik a polgári szervező erő, s intézmények olykor nem gyengeségük vagy elavultságuk folytán indultak hanyatlásnak, hanem már azért, mert nem feleltek meg a polgári ethokracia racionális ízlésének. A polgárság a «maradi» felső arisztokráciával sokban következetesen szemben áll. Ámbár a polgári ethokracia szövetségesekkel is rendelkezik, nem sajátította ki a legfőbb vezetést, a felső ethokracia jó részben megmaradt vezetői erejében politikai téren, aminek többféle okát találhatni. Itt csak a problematika áttekintése, a fölemelkedés fővonalainak megvonása a célunk, s ezért csak egy főokra mutatunk rá a háború előtti időkből.

A polgári ethokracia épen fölemelkedési küzdelmei közepett, a szabadság és egyenlőség szerkezet-ideáljai kapcsán oly ideológiával telítődött, amely nem tette őt kiválókép alkalmassá a legmagasabb politikai vezetésre. A polgári

ethokracia különösen sokat adott elméleti formulákra, ideológiai skémákra, s éppen ezért az ideológiáinak meg nem felelő politikai tényekkel szemben sokszor elhatározó kérdésekben erőtlén, nem volt reálpolitikus. A polgári ethokracia formailag eszményi légkört képviselt és hatalmas erényt, ha nem mondott le róla, mert ideológiája nem volt elégséges az egész társadalom szervezetének meghatározására, de fölemelkedésében mégis segítette. Ám tévútra jutott vele, ha megszokott társadalomszerkezeti eszméit egyedül tartotta alkalmasnak államélet újjáépítésére. Ha eszméivel légtérben mindenáron kísérletezni óhajtott, akkor politikailag kockázatos vállalatok közepett lendülete önmagától felemészti. Ideológia és vezetés – a kettő gyakran két különböző síkra tartozik, habár magunk hangsúlyozzuk, hogy reális vezetés nem pusztán alkalmazkodást és ügyeskedést jelent, hanem elveket tételez fel, ideológiára támaszkodik. A vezetés mindig kétféle mozzanatot egyesít, egy aktuális és egy potenciális jellegű tulajdonságot. Az első egy «aránylagos élettechnikai ismeret» – technikáinak mondjuk, amennyiben a vezetés folyamán alkalmazott ismeretek jönnek számba. A második vezetői tény «önálló értékítéletekre való képesség». Nézzünk körül e szempontokból az ethokraciák házatáján, minő mérleg állapítható meg. egyelőre, igen vázlatosan. Mindkét pontra nézve minden ethokraciának vannak hiányosságai, vannak fogyatkozások a felső ethokracia körében ép úgy, mint a polgári ethokraciában, a kérdés csak az, minő arányban. Vegyük pl. sorra a birtokos arisztokráciát, mely lecsúszóban van: kedvezőtlen szétszórtsága, vidéki elszigetelődése a főbaj. Lehet «aránylagos élettechnikai tudása», lehet kitűnő gazda; ha megválasztják, lehet vezető tisztviselő, esetleg politikus, azonban alkalmazkodó képessége vibráló helyzetekben már nem nagy, nem gyors, szervező racionalitása és politikai képzelete semmi esetre sem oly kifejezett, mint a polgári ethokraciáé. De még feltűnőbb a második pont: az «önálló értékítéletekben» kihangzó ideológiák terén való függősége. Független múlttól, de függ a rajta kívül álló elemek nézetétől is, tehát felfelé tájékozódik, illetőleg réteghelyzet szempontjából kifelé. Vidéki, szétszórt helyzetében nem élhet oly központokban, ahol

uralkodó ideológiák erőteljes vitákban érlelődnek. A junker-típus tulajdonkép oly akarát-ember lesz, aki véleményeiben, értékítéletében kevésbé önálló. Szilárdságra hajlik, cselekvéseinek sokszor adnak alapot a hagyományok, s ez válságok ecetén hasznos, – a bevált hagyományok tűzálló téglái nem repedeznek – de a modern életben ez nem elégséges. Feltűnő volt az utolsó félszázadban, hogy a gazdasági és állami életben uralkodó liberalizmus előtt – mely nem egy lényeges ponton rendítette meg állását – mennyire meghódolt. Maga alatt vágta a fát, midőn a sajtó által terjesztett liberális eszmék előtt maradéktalanul meghajolt. Mutatja ez, hogy mennyire önállótlan a birtokos ethokracia; akármit tett, akármiképp támogatta az államhatalmat, a maga sorsát is biztosítani akarván, minden ellene esküdött, holott más hiány nem volt, mint az uralkodó eszmékkel szemben való tehetetlensége. A polgári ethokracia ezt nem tette volna. Hidegebb racionalitásában több céltudatosság van. Éppen azért, mert a birtokos ethokracia önálló értékítéletekre való képessége aránylagosan csekély, ez az ethokracia készséggel vetette alá magát a felső ethokracia vezetésének, vele egynek érezte magát. Ez utóbbi pedig megmutatta, hogy számos téren megvannak a képességei; nemcsak közéleti tapasztalata, kipróbált élettechnikai elvei alapján vezetett, hanem önállóságban vannak bizonyos ősi hajlamai; értékítéletei – épen döntő (külpolitikai) kérdésekben – nem hiányoznak. Az irodalom és művészet, a publicisztika jeles munkásait, költők és tudósok teljesítményeit nem sokra tartja, ezeket nem olvasztja magába, ezért a közszellem táplálásának lassú munkája egyre inkább kiesik a kezéből.

A polgári ethokracia e téren több érzéket tanúsít, a sajtó a kezében van, s ezzel a közvélemény hatalma. Azonban nem állanak rendelkezésére hatalmas tömegek. A polgári ethokracia közre van fogva, felülről és alulról vannak frontjai. Emelkedésre irányuló lökőerejét ez a helyzet fékezi, sőt jelentékenyen bénítja. Ép ez a helyzet hozza magával azt a sajátságos tényt, hogy jobb hiányában időnként ölelkezik a munkás ethokraciával, mely főképp a városi, ritkán a falusi proletárokból kiemelkedő elemekből áll. Itt vagyunk ismét a szocialista

vezetés kérdésénél. A sajátos helyzet az, hogy az alsó speciális fölemelkedő réteg nem egyféle, «proletár», hanem falusi és városi elemekre szakad. A városi elem természetszerűleg nem a következő emelkedési fokra tör, mert ez települési alapon számára nem lehetséges, hanem a reá következő *városi* emelkedési fokba kíván és bír csupán emelkedni. Innen a «bourgeoisie»-val való éles ellentét. A jelek bőségesen előttünk vannak abban is, hogy a «proletár» munkásság vezetői kispolgári körbe emelkednek, az elpolgáriasodott vezetők felemelkedése a proletariátusból való kiemelkedése lesz, ezt a proletariátus gyökere hibának tartja.

Mindamellett van még mindig ethokratikus réteg a munkásság felszínén, mely egyre jobban keres, egyre kevésbé függ, s ha vagyona nincs is, van sajátos jellegű műveltsége és becsvágya. Ez alkot frontot a «polgári világrénddel» szemben. Ami a falusi szegény munkáselemet illeti, ennek sem parányi jövedelme nem jelent biztos megélhetést és függetlenséget, sem művelődésben való előhaladására nem találhat módot. Állása megbecsült, moralitása is megbízható, mindamellett réteghelyzete ennek ma a legkilátástalanabb.

Sajátos ma a szocialista és kommunista rétegek kettéválása Németországban. A szocializmus részben polgári, részben nemzeti irányzat befolyása alatt vált egyre inkább államfenntartóvá. A politikai emelkedése kétségtelen. A német kommunista csoportok ethokratikus elemeiről beszélni alig lehet. A szocialista munkásság másutt régi, negyvenes évekből való ideológiák alkalmazására szorítkozik, azonban mindenütt megtartotta polgárelenességét, még Angliában is. Az orosz új gazdasági politika idején felkerült polgári elemek visszasülyedtek. A mai vezetők a Szovjetben a régi ressentiment alapján pusztítják mindazt, ami nem proletár. Nyílt ellenzék nincs.

A különböző rétegfrentok Európa-szerte fennállanak, át-hidalás talán csak Németországban várható. De ha közelről megfigyeljük a gyakran hangoztatott «osztályharcokat», észrevehető, hogy nem a «széles tömegek» állnak közvetlen szemben egymással, hanem a rétegek felső szintjei, azaz az ethokraciák.

6. Társadalomszerkezeti eszmék.

A társadalom végső szerkezeti eszméi élő hatóerők, vezetik szervező racionalitásunkat és irányítják értékelésünket. Személyek, illetőleg társadalomtagok viszonyára vonatkoznak azok, így a szabadság eszméje, mely megszabja, hol és mennyiben lehetünk szabadok, társainkkal, illetőleg szervezetekkel szemben beavatkozásmentesek. Ilyen az egyenlőség eszméje, mely ismét társainkkal való quasi «egyenlő» viszonyt követel. Magas szerkezeti eszmének kell tekintenünk a szervezethez, mely a szigorú célra-beállítottságot, s ezzel a cselekvőképességet jelenti, de mivel ugyanez bizonyos elgépiesedést hoz magával, ez eszme ellensúlyaként a szervesség eszméjéhez is ragaszkodnunk kell, amely viszont rugékonny társadalmi egységet követel. Last not least a Platón óta világos igazságosság eszméjében összekapcsolódnak az eszméi követelmények, melyek a társadalmi szerkezetet tökéletessé tehetik.

Minden ily vezető eszmének érvényesülése a társadalom szerkezeti összetételére vonatkozik, s mivel az emberek közt levő viszonyok összesége teszi ki a társadalmi szerkezetet. A jól megállapított szerkezeti elvek az egyes tagok körében mint viszonyideálok jönnek tekintetbe. Ami részek relációjában viszonyideál, az az egész társadalomra vonatkozólag szerkezetideál szerepét tölti be.¹

Kérdés, minő helyet foglalnak el a szerkezetideálok a társadalom életében, minő az értéksorrendi viszonyuk. Régen ráeszméltek arra, hogy a szabadság és egyenlőség ellentmondók. Egyenlőség szorosán véve elgondolhatatlan és semmi értelme sincs személyek közti egyenlőségről úgy szólni, mint számok közti egyenlőségről. Az ily jelszavak már eredetükben is homályosak,² jelentésre és viszonyukra nézve is. Mindig

¹ Az alábbi kérdéseket – itt hangsúlyozzuk – nem minden vonatkozásban s nem is teljes perspektívájukban tárgyaljuk.

² A francia forradalom hármasszavában szereplő harmadik tag: a *testvériség* eredetileg nem volt meg, harmadik a *biztonság*, magántulajdonra és személybiztonságra vonatkozó rend-principium. Ed. Hartmann (*Das sittliche Bewusstsein*, 2. kiad. 1886. 302. 1.) úgy

fennáll «az egyenlőtlenség vastörvénye», és nem lehetséges fejlődést elképzelni, amely ne egyenlőtlenségre vezetne, ne differenciálódást jelentene. Az sem világos, mindenáron érdekes-e törekednünk emberi egyenlőség után, ha azt a természet folytonosan lerontja születési különbségekkel, amelyeket a társadalom – egyéni tehetségek fokozásával – még elő is mozdít. Charles Bougle az egyenlőség növekvő általánosságát próbálja kimutatni, de tévesen, mert ugyanakkor egy természetellenes fejlődésnek nem mondható különböződés is párhuzamosan növekedett. Az viszont nem ellentetés, hojgy egy ideál meg nem valósítható, mert minden végső ideál végtelen távolságra mutat; tartozunk megközelítem, ha az ideál valódi értéket tartalmaz. Az egyenlőség! viszony lehet végül fejlődésben adódó, szándéktól független kényszer eredménye, s mint ilyent, érhetőnek is találtuk¹ a fejlődésben.

A szabadság eszménye viszont ép ellentétes az egyenlőséggel, mert ott, ahol szabadság van, egyenlőtlenség terem, ahol egyenlőség van, ez csak kényszer alapján lehet meg, tehát a szabadság ismeretlen fogalomná válik.

Mindennek ellenére a demokrácia² eszmekörében azok az ellentétes eszmék találkoznak. Miként lehetséges ez, kérdezheti az ismeretszociológia. Az előzők alapján immár könnyű megoldáshoz jutunk, ha t. i. feltesszük, hogy mindkét, önmagában ellentétes eszme lényegében egy felemelkedő csoport reflexe. A demokrácia – egyik jelentésében – szabad fölemelkedést kő vétel, szabad versenyt indít meg és ép azért a szabadon érvényesülő erők egyenlő versenyvonalról való kiindulását követeli meg. Előjogok – az indulásnál – ne

véli: «Was die Revolutionshelden sich eigentlich bei dem Worte *fraternité* dachten, vermag man am besten aus der heute noch üblichen Bedeutung des Wortes *fraterniser* zu entnehmen, das kaum «mehr besagt, als die äusserliche Kundgebung der Crteic/istellung». E szerint a harmadik jelszó a másodikra utal. Mindkettő így együttesen hat: az egyenlőség mint viszony, állapot, de egyúttal annak *nyilvánítása*; és a testvériség.

¹ V. o. Dékány: *A társadalmi szervezés értéke*. Társadalomtudomány. 1930.

² Sokféle jelentésű; itt csak egyetlen vonatkozásról van szó.

legyenek. Ugyanakkor azonban a végcélnál már egyenlőtlen-séghez jutunk. Az egyenlő indulás és egyenlőtlen beérkezés a szabad felemelkedésnek egyformán lényege. Ily módon most már látható, hogy az egyenlőség módszer-, azaz versenyrendnél nem több. Valóban bizonyos demokratikus mozgalmak lefolyásánál tapasztalható, hogy az, mint egyenlőségre szomjazó mozgalom, demokrácia az indulásnál, egyenlőtlen-ségre célzó arisztokrácia az eredménynél, azaz a demokrácia végkifejlete arisztokrácia, illetőleg valaminő ethokracia. Régi naiv államtani fogalmak megrögződése hozta magával azt a lehetetlen feltételezést, mely szerint a demokrácia és az arisztokrácia szöges ellentétet jelentenek. Ezen reális szociológiai elemzés rövidesen túllát. Az említett társadalomszerkezeti ideálokat fölemelkedési mozgalmak tartják mozgásban, alapvonalaikban fölemelkedésre irányuló társadalmi reflexek.

Így most már ismét rátérhetünk a fölemelkedési fokoza-tokra. A felső emelkedési fok közel van a fölemelkedési cél-hoz, s mivel akadályt érez, egyetemes, azaz «társadalmi sza-badságért» fog kiáltani. Ugyanakkor pedig a maga feletti réteg elzárkózásával szemben ismét egyetemes, azaz «társadalmi egyenlőséget» követel – holott ez utóbbi igazában csak a fölötte állókkal való egyenlőségre céloz. Nem lesz alapjában «egyetemes» egyenlőség! követelés, mert mihelyt felérkezik a fölemelkedő mozgalom az alsó fölemelkedési fokozat felé, – bár időközben ugyanazt a zászlót lobogtatta is feléje – meg-tagadja az egyetemességet. Belátjuk, hogy a fölemelkedés relatív fogalom, egyetemes fölemelkedés nem lesz pozíció-változás. Téves nyomon jár tehát az, aki szociológiai tény-állásként fogadja el azoknak a társadalomszerkezeti eszmék-nek egyetemességét. Ez csak szubjektív látszat és öncsalódás.

Az alsó fölemelkedési fokozat sajátos természetét nem fejezik ki sem a szabadság, sem az egyenlőség eszméi. Szá-mára pártolás, kötöttség és erő (uralom) a lényeg. Az egyenlő-ség azon réteggel, melyhez a felső fölemelkedési fokozat feljut, bizonytalanul csillogó cél lehet. Az alsó fokozat közelebbi célt, a kijutás célját, a részleges feljutás lehetőségét keresi, nem is egészében remél fölemelkedni, az egyenlőség eszméje itt – tényleg így is jelentkezik – nincs fölemelkedésre törő lendü-

lettel párosulva. Az alsó fölemelkedő réteg a célbavett fölemelkedési pont terén is bizonytalanul áll. Nincs a felső fölemelkedési fokozattal összemérhetően tartós energiája, szervezett erő kifejtése és ezért a hirtelen erő kifejtésben bízik. Ezer u érthető, hogy a marxizmus liberális és anarchista allűrjei mellett első sorban «diktatúrát» hangoztat!

Alapvető tévedésekre vezetheti a szociológust, ha a szocialista sajtóban jelentkező eszméket valóban a munkás-ság lelkében élő eszméknek tartja. Különös látványosság, mennyire telítve van a szocializmus ép a legmagasabb társadalomszerkezeti elvek terén¹ liberalizmussal, tehát «polgári ideológiával» – érthető, ha feltaláljuk amaz eszmék keletkezési idejét a múlt század első harmadában. Nem szabad a proletár lélek «érzületét»² és a hangoztatott politikai «elveket» egynek venni. Az elvek a szocialisták harcái közben tapadtak reájuk – az ellenfelek utánozzák egymás fegyverzetét. A marxistákban is van ily módon liberalizmus. De az «érzuleteket», vagyis a sokszor tudattalan mélységben élő tendenciákat, *a társadalmi helyzet szabja meg minden felemelkedő réteg számára.* A szocialista lelkület ellentétes a liberalizmussal; ebből érthető a diktatúra gondolata. Az ismeretszociológiának arra a felismerésre kell támaszkodni, hogy itt érvek, «elvek» csak társadalmi reflexek, időleges felszerelések s más lehet az érzület.

Az alsó fölemelkedési fokozat, a proletárok forradalmi rétege a hirtelen «összeomlásban» s a hirtelen fölemelkedésben bízik, radikalizmusa az elemi erők gyorsan ható vulkanizmusa. Ugyanilyen belső lelki beállítottság magyarázza meg a vezetőkbe vetett naiv hitét is.³ Tele van missziós hittel, a proletár számára a szocializmus vallás. Ezen az alapon jó létre a tömegvezető pozíciója is, aki nem feltornázta magát, hanem elemi erők emelik fel maguk fölé. Itt van a tömeg-

¹ Gazdag gyűjtés található Sombartnál: *Der proletarische Sozialismus* (Sozialismus c. könyvének 10. kiadása). 1924. I. köt. 2-8. fejezet. 77–322. lk.

² V. o. erre *A politikai érzületek szerepe a mai társadalmakban* c. tanulmányom. Társadalomtudomány. 1932. évf.

³ V. o. Michels: *Soziologie des Parteiwesens.*

vezetői gőg tragikuma is, mely akkor áll elénk, midőn primitív tudása mellett a tömegvezető önmagába képzele bele a magasabb képességeket, melyek őt vezetővé tették, holott pozíciója nem feltörő erejének bizonyítéka, hanem a tömeglélek felhajtó erejének eredménye, melynek nyitja a tömeg tehetetlenségében van. Ez a tényállás magyarázza meg, miért buknak tömegvezetők hirtelen. Napóleon lángelméjét s erőit sohasem mutatta ki inkább, mint akkor, amidőn (1814-ben) körülfojták, s üldözött oroszán erejével bámulatosán küzdött. Robespierre a maga frázisos ürességét sohasem tette nyilvánvalóbbá, mint végóráiban; amint a tömeglélek fel-taszító ereje megszűnik, az ál vezető üres porhüvelyként omlik össze.

Ismeretszociológiai fejtegetésünk végére jutva megállapíthatjuk, hogy magas társadalomszerkezeti eszméink sorában 1. az egyenlőség álruhás eszme: a «felfelé» való egyenlőséget, a lefelé való egyenlőtlenséget rejt magában; 2. a szabadság szintén fölemelkedési alapú, s jelenti az igényt tényleges erők feltörésében való akadálymentes érvényesülésre. Ha fölemelkedésben megtették a szolgálatot, üres töltényhüvelyként dobják félre.

A fölemelkedő csoportoknak valóban «egyetemes» társadalomszerkezeti eszméi nem az egyenlőség, a szabadság, avagy együttesen a kettő, hanem oly eszme, mely szerint kiki kapja meg a jogosan megillető helyét, s ez az igazságosság. Ez túl van részleges fölemelkedések célkörén, s ezért minden erkölcsi érzésű ember lelke mélyén rejtőző egyetemes értékeszme.

DÉKÁNY ISTVÁN.